

**ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОВОЗНАВСТВА ХХ–ХХІ СТ.:
У ПОШУКАХ КОМПЛЕКСНОСТІ, ДИНАМІКИ, ІНТЕГРАЦІЇ**

Статтю присвячено розгляду нових наукових напрямків у лінгвістиці ХХ – ХХІ ст. та дослідженню інтеграційних процесів і прагмалінгвістичних операцій у формуванні нових складно-динамічних одиниць дискурсологічного аналізу.

Ключові слова: дискурсологія, комплексність, динаміка, інтеграція, операція.

Статья посвящена рассмотрению новых научных направлений в лингвистике ХХ–ХХІ ст. и исследованию интеграционных процессов и прагмалингвистических операций в формировании новых сложно-динамических единиц дискурсологического анализа.

Ключевые слова: дискурсологическая, сложность, динамика, интеграция, операция.

The article deals with new scientific trends in linguistics of ХХ–ХХІ centuries, as well as with integration processes and pragmalinguistic operations to form new complex and dynamic unities of discourse analysis.

Key words: discourse analysis, complexity, dynamics, integration, operation.

Бурхливий розвиток мовознавчої думки ХХ–ХХІ ст. поставив питання про перегляд усталених підходів до вивчення мови, швидка зміна наукових парадигм, розвиток нових методологічних засад виявили багатогранність мови та її функціонування, філософські підходи постмодерну зумовили "лінгвістичний і дискурсивний переворот" в широкій царині суспільних наук. Численні мовознавчі школи ХХ ст., дійшовши висновку про всеосяжність мови, сконцентрували увагу на пошуку та вивченні нових об'єктів дослідження, які об'єднують передусім ознаки *діяльнісної динаміки, складності, інтеграційності*, що вивело до міждисциплінарної перспективи пошуку. Становлення цих методологічних віх спрямувало мовознавчі дослідження до нових динамічно-складних об'єктів, окреслило актуальні та нові перспективи наукового пошуку та виявило значущі для сучасного суспільного розвитку галузі їх практичного застосування (теорія та практика комунікативної діяльності, теорія дискурсу та аналіз конкретних дискурсивних практик тощо). Окреслення цих нових тенденцій розвитку мовознавства та аналіз становлення їх методологічного апарату і є головною метою даної розвідки.

Підхід до мови як *динамічного* явища, звернення до її мовленнєвого виміру закладено ще в працях В. фон Гумбольдта, з погляду якого "за своєю дійсною сутністю мова є дещо постійне і разом із тим у кожний даний момент минуше. (...) Мова не є продуктом діяльності (Ergon), а діяльністю (Energeia)" і "в справжньому і дійсному значенні під мовою можна розуміти лише всю сукупність актів мовленнєвої діяльності" [7, с. 70]. До діяльнісної сутності мовлення звертається багато дослідників ХХ ст. Так, виокремлення мовленнєвої діяльності дало поштовх розвитку основних теретичних засад сучасної лінгвістики, викладених у концепціях Ф. де Сосюра, Ш.Баллі, учених – структуралістів, Празького лінгвістичного гуртка та інших. Концепція мови Ф. де Сосюра, виявляючи, з одного боку, крайній прояв тенденції до систематизації, структурного упорядкування мови, разом із тим спрямувала увагу до проблеми вивчення глибинного механізму актуалізації мовних потенцій у мовленні, функціонування мовних одиниць різних рівнів в процесі комунікації, перегляду усталених мовних категорій, розуміння складності їхньої взаємодії. Учений будує свою концепцію на позиції мови як системно організованої сутності і мовлення, як її реалізації. "На нашу думку, – пише він, – поняття мови не збігається з поняттям мовної діяльності: мова – це лише певна її частина, щоправда, найважливіша. Вона є водночас і суспільним продуктом, і сукупністю необхідних умовностей, прийнятих у суспільстві для забезпечення реалізації мовної здатності індивідами. В цілому мовна діяльність різноманіт-

на й різнородна. Тісно пов'язана з багатьма галузями, вона є водночас і фізичною, і фізіологічною, і психічною; крім того, вона належить до царини індивідуального та царини суспільного. Її не можна віднести цілком до жодної з категорій людського буття, адже невідомо, яким чином тоді всьому цьому можна надати єдності. Мова ж, навпаки, являє собою цілісність "у собі" та становить початкову основу класифікації" [15, с. 20].

Дихотомія мови і мовлення, встановлена Ф. де Сосюром, нерідко надавала в подальших дослідженнях поняттю мови свого роду технічно-допоміжного, "інструментального" забарвлення. Так, наприклад А.Мартіне визначає мову як "інструмент комунікації, за яким аналізується людський досвід, по-різному в кожній спільноті, в одиницях наділених семантичним змістом і фонічним вираженням, монемах; це фонічне вираження артикулюється в свою чергу в розпізнавальних і послідовних одиницях, фонемах, представлених у певній кількості в кожній мові, сутність і взаємовідносини яких також відрізняються від однієї мови до іншої" [26, с. 20]. Водночас повернення до розуміння мови як "організму, що вічно себе породжує, в якому законі породження визначені, але обсяг і певною мірою також спосіб породження залишаються цілком довільними" [7, с. 78], спрямовувало думку дослідників до пошуку механізмів мовленнєвого функціонування.

Звернення до діяльнісного виміру широко розповсюджено серед сучасних дослідників, які вивчають проблеми мовленнєвого спілкування, комунікації у широкому соціо-дискурсивному плані [20]. Поєднання системного і функціонального підходів до вивчення мови знаходимо в Тезах Празького лінгвістичного гуртка, де зазначається, що "до лінгвістичного аналізу необхідно підходити з функціональної точки зору. З цієї точки зору мова є системою засобів вираження, яка служить певній меті. Жодне явище в мові не можна зрозуміти без урахування системи, до якої воно належить" [12, с. 17]. Сучасні дослідники доходять висновку, що системно-діяльнісне вивчення мови переконливо свідчить про те, що системність сутнісним чином характеризує як процес мовленнєвої комунікації в цілому, так і його основні компоненти – комунікативну діяльність і текст. Тому мовлення цілком обґрунтовано можна назвати системою [14, с. 126]. З іншого боку, розвиток прагмалінгвістики, логіко-філософські засади якої було закладено у працях філософів аналітичної школи (Б.Рассел, Г.Фреге, В.Куайн), теорії мовленнєвих актів (Д.Остін, Д.Серль), філософії комунікативної етики (Ю.Габермас, К.-О.Аппель), сформував основу діялісно-прагматичної парадигми мовлення.

Розробка Е.Бенвеністом, Р.Якобсоном, Д.Берло, Г.Д.Лассвеллом, Ч. Осгудом, Н.Вінером, У.Шрамом,

К.Шенноном, У.Уівером та ін. моделей комунікації, аналіз комунікативної ситуації, її структури і складових зумовили включення до галузі лінгвістичного аналізу чинників і елементів, які традиційно вважалися немовними. Комунікативна лінгвістика як нова мовознавча галузь почала активно розвиватися у таких напрямках та наукових школах, як конверсаційний аналіз (Г.Сакс, Е.Шеглофф, Д.Джефферсон), етнологія комунікації та етнометодологія (Д.Гамперц, Д.Хаймс, Е.Гофман, Г.Гарфінкель), дослідження вербальних інтеракцій (К.Кербра-Ореїоні), постулати конверсаційної взаємодії (Г.П.Грайс), теорії релевантності (Д.Шпербер і Д.Вілсон), ввічливості (П.Браун і С.Левінсон), тощо.

Розуміння складності та багатоаспектності феномену мови і мовленнєвої діяльності спрямовує дослідження у широку міждисциплінарну перспективу. З погляду В. фон Гумбольдта, мова – не лише зовнішній засіб спілкування людей, підтримання суспільних зв'язків, але її закладено в самій природі людини як необхідну для розвитку її духовних сил і формування світогляду [7, с. 51]. А.Мейє визначає мову як систему асоціацій, яка, з одного боку, є приналежністю окремих осіб, з іншого – нав'язується їм, і завдяки цьому вона є реальністю не лише фізіологічною і психічною, але передусім соціальною [10, с. 52]. Як вважає Р.Барт, "мова – це галузь, якій ніщо не позаположне" [4, с. 522]. У такій перспективі мова стає об'єктом психологічних, соціальних, логіко-філософських, антропологічних, культурологічних, прагмалінгвістичних досліджень, спрямованих до визначення онтологічних, когнітивних, перцептивних моделей людської свідомості, принципів таксономічної будови та структури відношень світосприйняття особистості і соціуму. Так, Е.Бенвеніст стверджуючи нероздільність людини, культури і мови, зазначає: "Культура визначається як досить складний комплекс уявлень, організованих у кодекс відношень і цінностей: традицій, релігії, законів, політики, етики, мистецтва – всього того, чим людина, де б вона не народилася, просякнута до самих глибин своєї свідомості і що направляє її поведінку в усіх формах діяльності. Що це як не світ символів, об'єднаних у специфічну структуру, яку мова виявляє у зовнішніх формах і передає? Через мову людина засвоює культуру, зміцнює її чи перетворює. І як кожна мова, так і кожна культура використовує специфічний апарат символів, завдяки якому упізнається відповідне суспільство... У кінцевому підсумку саме символ встановлює цей живий зв'язок між людиною, мовою і культурою" [5, с. 310–327].

Дослідження семіотичного виміру мови як знакової системи та мовленнєвої діяльності як процесу семіозису необхідно вивело на чільне місце зв'язок із соціальними та когнітивно-психологічними аспектами життєдіяльності людини і суспільства, зокрема формування системи уявлень, картини світу, та зумовило інтерпретацію мови як необхідної умови соціалізації індивіда, базової складової людської особистості, адже, як вважає Е.Бенвеніст, "сама в мові і завдяки мові людина конститується як суб'єкт, бо тільки мова надає реальності, своєї реальності, яка є властивістю буття, – поняттю "Его" – "моє я" [там само, с. 293] (див. також праці Р.Барта, У.Еко, А.-Ж.Греймаса, С.Московічі, А.Буайе та ін., зокрема про проблему смислу у [22]). Таким чином, розвиток системно-функціонального, комунікативного, прагмалінгвістичного напрямків мовознавчих досліджень закладає підвалини вивчення мовленнєвої діяльності як безперервного процесу становлення, де вибудовуються і фіксуються певні конфігурації складних мовленнєвих утворень. Вивчення мовленнєвої діяльності в її процесуально-результативній ціліс-

ності зумовило введення таких об'єктів дослідження та операційних одиниць комплексного аналізу мовлення як *висловлення / висловлювання, мовленнєвий акт*, а також дослідження мовленнєвих єдностей вищого рівня: *тексту, мовленнєвого жанру, дискурсу*.

Визначення останнього, який став одним із найуживаніших термінів не лише в сучасному мовознавстві, а і широкому колі гуманітарних і навіть природничих і точних наук, філософських дослідженнях, варіюється в залежності від загальної перспективи пошуку, епістемічної домінанти. Таке надзвичайно широке і часте вживання поняття "дискурс" як в сучасному мовознавстві, так і в різних галузях культури та науки пов'язано з суттєвими змінами в інтерпретації ролі мови в житті суспільства.

Термін "дискурс" вживається в значенні "мовне висловлення в акті функціонування" вже в мовознавчих та філософських працях XVII – XIX ст. [18, с. 23]. Поняття дискурсу досить широко використовується в працях Ф. де Сосюра. Видатний учений інтерпретує його в різних аспектах дослідження мови: у перспективі її загальної характеристики, характеристики абстрактних мовних одиниць, асоціативних зв'язків, механізмів мовної еволюції. Він ставить питання про сутність дискурсу, зазначаючи, що "мову створено лише в перспективі дискурсу, але що ж відділяє дискурс від мови або що саме у певний момент дозволяє сказати, що мова *починає діяти як дискурс?*", і намагається визначити її через механізм перетворення мовного значення *in absentia* в мовленнєве значення *in praesentia* [там само, с. 29].

Як зазначає Д.Менгено, у наш час поняття дискурсу досить часто трактується по-різному, про що свідчить вживання цього терміна для позначення будь-якого обмеженого вживання мовних засобів ("ісламістський дискурс", "політичний дискурс", "молодіжний дискурс"), системи, яка дозволяє продукування певного корпусу текстів, і самого цього корпусу текстів ("комуністичний дискурс"). З іншого боку, у практиці викладання нерідко звертаються до протиставлення, введеного свого часу Е.Бенвеністом, між дискурсом та оповіддю [25, с. 37–38]. П.Серіо наводить вісім визначень поняття дискурсу в сучасному мовознавстві [9, с. 25–27]. Таке розмаїття у тлумаченні нового об'єкту дослідження викликано передусім його динамічним, складним і багатогалузевим характером та активним пошуком власних категорій, складових, типологічних ознак. Водночас усе більше дослідників доходять висновку про те, що визначальною ознакою дискурсу є його прив'язаність до певної галузі людської діяльності. При цьому дискурсологія як нова мовознавча дисципліна зосереджується передусім на пошуку методологічних засад, принципів дискурсивного аналізу, нерідко виокремлює як основний об'єкт дослідження певну складову дискурсу, зокрема ідеологічну у таких напрямках, як французька школа автоматичного аналізу дискурсу М.Пеше, критичний дискурс-аналіз (Т. ван Дейк, Р.Водак, Н.Феаклу та ін.).

Одним із головних питань постає в цій перспективі визначення основних ознак дискурсу як складно-динамічного утворення. Так, сучасні французькі дослідники цілком слушно відносять до основних ознак дискурсу його надфразову організацію, часово-просторове та цільове спрямування, діяльнісний та інтерактивний характер, контекстовість, відповідальність мовця, відповідність певним нормам, включення до інтердискурсивної єдності [25, с. 37–40]. На цих дискурсивних параметрах в цілому, в тих чи інших їх ракурсах наголошують і дискурсологи, які належать до інших наукових шкіл, виділяючи при цьому, відповідно до специфіки об'єкта та предмета дослідження, а також методів аналізу, певну характеристику аналізованого явища чи сукупність ознак.

З нашого погляду, вихідною характеристикою дискурсу і в його прототиповому аспекті, і як певного історично та суспільно обумовленого типу, є **структура інтеграційних відношень та зв'язків**, які, з одного боку, забезпечують його структурну та смислову цілісність (категорії когезії та когерентності), а з іншого – включення даного дискурсу до суспільних практик та загальної системи дискурсів певного соціуму, історичної доби, формування системи інтердискурсивних відношень. Інтеграційна основа дискурсу зумовлює його системний характер, а саме взаємозумовленість елементів, одиниць різних мовних рівнів, семіотичних систем, позамовних практик, їх структурування в цілісне функціонально-смислове утворення, яке має ознаки соціокомунікативної складно-динамічної єдності. **Інтегратором** дискурсотвірних потенцій виступає сукупність операцій, які забезпечують формування та продукування дискурсу як функціонально-смислової єдності. До основних дискурсотвірних операцій слід віднести операції **цілеспрямування, валоризації, обмеження, закріплення та повторення, центрування та фокусування, смислового розгортання**.

Інтеграційну сутність дискурсу визначає передусім **цілеспрямування** мовленнєвої діяльності, пов'язаної з суспільними практиками, яка таким чином набуває дискурсивних обрисів, формується у певну комунікативно-смислову єдність. Це цілеспрямування має власну складну динаміку, комунікативним осередком якої є принцип взаєморозуміння, який спрямовується у загальнодіяльнісну площину до позамовної мети кооперації, співпраці у відповідних галузях діяльності, тобто до мети стратегічної за Ю.Хабермасом. "Типи інтеракції, – пише він, – відрізняються насамперед механізмом координації діяльності, зокрема тим, чи вживається природна мова лише як медіум передавання інформації, чи також як джерело соціальної інтеграції. У першому випадку йдеться про стратегічну дію, в другому – про комунікативну дію. Тимчасом як тут дієвим для координації діяльності є зусилля до мовного **взаєморозуміння**, тобто поєднуючи енергію мови як такої, там досягнена координація залишається залежною від впливу суб'єктів діяльності на ситуацію й одного на одного, що відбувається в межах немовної діяльності" [6, с. 293].

Комунікативно-діяльнісне цілеспрямування до взаєморозуміння → співпраці запускає в дію операційний механізм **валоризації**, який полягає у виборі та виокремленні, на засадах доцільності та значущості, серед мовних та позамовних можливостей означення та спілкування, серед розмаїття складових, чинників та ознак людського буття те необхідне, значуще, цінне, що забезпечує успіх у спілкуванні та діяльності в даній сфері, даному етнокультурному соціумі. Дискурсивна валоризація – це процес і результат співвіднесення з певною реальністю, аспектом дійсності, системою суспільних уявлень та цінностей у дискурсі, який не лише відбиває їх, але є водночас простором їх формування та функціонування, змін та перетворень. Так, відбувається валоризація:

- **соціокомунікативної функції, суспільного статусу** даного типу дискурсу, інтегрованого до певної суспільної, культурної сфери. До таких сфер можуть належати, наприклад, різні галузі виробництва, науки, суспільні інституції з їхньою організаційною структурою, соціо професійними відносинами тощо. На цьому макродискурсивному рівні виявляється його загальні тематика та проблематика, які зумовлюють валоризацію інших дискурсивних компонентів, зокрема,

- відповідних **структури актантно-рольових відношень** дискурсивних акторів як комунікантів, соціальних та професійних діячів, людські особистості;

- концептуально-семантичних осередків, які визначають структуру дискурсивної семантизації даної галузі діяльності;

- відповідних типів комунікативних ситуацій та комунікативних відношень. Пошук механізмів словесної взаємодії проводить дослідників до розширення вже традиційних рамок контрастивного дослідження діалогічного та монологічного мовлення. Так, К.Кербра-Ореккіоні вважає можливим виділення типологічних ознак у різноманітні вербальних інтеракцій та конверсаційних різновидів, розглядаючи їх як структуровані сегменти, які є осередком розгортання певних ритуалів, конструювання ідентичності та встановлення статусу учасників [23, с. 277–278];

- взаємодії в організації і продукуванні дискурсу різних семіотичних систем. Розробляючи інтерактивний підхід до проблем комунікації, розвиваючи ідею багатоканального обміну та аналізуючи систему словесних інтеракцій і структуру конверсаційної організації, учені наголошують на великій ролі немовних компонентів в акті висловлювання. К.Кербра-Ореккіоні вважає їх необхідними складовими вербальних інтеракцій, зазначаючи, що референційна, металінгвістична та метакомунікативна функції забезпечуються передусім словесним компонентом, у той час як експресивна та фатична – невербальними та паравербальними засобами [там само, с. 151].

- когнітивно-праксісних принципів, схем, структур, які організують дану галузь діяльності і визначають відповідні принципи структурування та функціонування дискурсу.

Поняття валоризації співвідноситься з поняттям мовленнєвої **актуалізації** мовних потенцій, розробку якого започаткував Ш.Баллі. На думку швейцарського мовознавця, актуалізувати поняття значить ототожнити його з реальним уявленням мовця, отже, індивідуалізувати поняття значить одночасно локалізувати його і визначити кількісно [3, с. 87–89]. У цьому плані комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, прагматика, як науки, що вивчають мову в її відношенні до тих, хто її використовує, звертаються до аналізу засад соціальної та індивідуальної детермінованості мовленнєвого функціонування. Р.Ромметвейт зазначає, що актуалізація референційних, асоціативних і емоційних потенційних можливостей значення відбувається у висловленні, яке включено до комунікативного оточення [13, с. 72]. "Питання, яке ставить аналіз мови щодо певного мовленнєвого акту, – зауважує М.Фуко, – є завжди таким: за якими правилами побудовано те чи інше висловлення і, отже, за якими правилами інші подібні висловлення можуть бути побудовані? Опис явищ дискурсу ставить зовсім інше питання: як сталося, що з'явилося саме це висловлення, а не інше замість нього?" [21, с. 39]. Ж.Брес розглядає актуалізацію як когнітивну конкретну операцію, вписану в оперативний мислителний час мовленнєвого акту, за який мовець проходить простір від наміру до його здійснення через різні програми: праксемічну, параксемічну, фрастичну, текстову [19, с. 22–23]. Отже, на мовленнєвому рівні валоризація виявляється як вибір та актуалізація відповідних мовних та інших засобів семіотизації.

Іншою складовою валоризації є **аксіологізація**, а саме формування і реалізація системи ціннісних відношень в даному соціумі, певному типі дискурсу. Система цінностей по суті є проекцією структури відношень до предмета чи явища, а також до їх взаємодії як події чи ситуації. Це означає, що в уявленні про предмет утворюється певна оцінно-інтерпретаційна перспектива, а категорія цінності визначає модусний простір поняття, який заповнюється оцінним, модальним, виражальним значенням від системного до дискурсивного рівня.

Категорія цінності не лише виражається в мові, але й виявляється в її таксономічній будові, в основі якої лежить і структура цінності. Ця структура є сукупністю принципів організації оцінних значень та побудови відповідних смислів на дискурсивному рівні. Остаточну актуалізацію системи цінностей здійснює мовець як соціо-дискурсивний актор в рамках дискурсивно зумовленої комунікативної інтеракції.

Таким чином, механізм валоризації зумовлює **накладання певних рамок, обмежень** щодо того, що може бути сказано, ким, кому, як, за яких обставин, тощо. Сучасні дослідники дискурсу наголошують на визначальній ролі обмежень у розбудові дискурсу чи дискурсивної формації. Так, М.Фуко шукає системний характер дискурсу в спільності умов дискурсивного формування, визначаючи висловлення як основну одиницю дискурсу: "Дискурсом можна назвати єдність висловлень наскільки вони відносяться до спільного дискурсивного формування; він не утворює динамічної чи формальної єдності, яка здатна до нескінченного повторювання, появу і використання якої ... можна було б віднайти в історії; він складається з обмеженої кількості висловлень, для яких можна визначити низку умов існування. Дискурс у такому розумінні не є ідеальною і позачасовою формою, яка мала б до того ж певну історію...; він наскрізь історичний, – фрагмент історії, єдність і переривчастість в самій історії, що ставить проблему своєї власної межі, своїх вилучень, своїх трансформацій, специфічних видів темпоральності скоріше, ніж своєї раптової появи серед спільників у часі" [21, с. 153].

Накладання обмежень зумовлено передусім галузеводяльнішим типом дискурсу, що визначає, зокрема, специфіку його структури. *Структурування* дискурсу відбувається на основі актуалізації пропозиційних та надфразових моделей із застосуванням відповідних жанрових норм та конwersаційних правил, які мають на меті забезпечення категорійних вимог когезії та когерентності, і перетворюють синтаксичні мовні моделі на *висловлення*, що організуються в свою чергу у *мовленнєві жанри*. Так, Ц.Тодоров розкриває концепт дискурсу через поняття висловлення, комунікативної ситуації, мовленнєвого акту: "Дискурс складається не з речень, а з висловлених речень, або, коротше, висловлень. А інтерпретація висловлення визначається, з одного боку, реченням, яке виголошується; і, з іншого боку, самим його висловлюванням. Це висловлювання включає мовця, який висловлюється, адресата, до якого звертаються, час і місце, попередній і наступний дискурси; коротше кажучи, контекст висловлювання. Іншими словами, дискурс завжди й обов'язково є мовленнєвим актом" [29, с. 32]. З погляду ученого, будь яка словесна властивість, факультативна всередині мови, може стати обов'язковою в дискурсі; вибір здійснений суспільством між усіма можливими кодифікаціями дискурсу визначає те, що можна назвати системою жанрів [там само, с. 23–25].

Поняття висловлення як корелята системної моделі речення по-різному трактується в сучасному мовознавстві. У мовознавчій концепції М.Бахтіна мовленнєві утворення вищого рівня інтерпретуються в поняттях висловлення та мовленнєвого жанру. Учений надає поняттю висловлення широкого значення, вважаючи його реальною одиницею мовленнєвого спілкування. На думку вченого, складні за своєю будовою і спеціалізовані твори різноманітних наукових і художніх жанрів, при всій відмінності від реплік діалогу, за своєю природою є такими ж одиницями мовленнєвого спілкування: вони так само чітко відмежовані зміною мовленнєвих суб'єктів [2, с. 310–311]. За визначенням М.Фуко, "висловлення – це завжди подія, яку ні мова, ні зміст не

можуть остаточно вичерпати. Подія дивна, це точно: по-перше, тому що її пов'язано, з одного боку, з жестом написання чи усної артикуляції, але, з іншого боку, вона відкриває сама для себе залишкове існування в полі пам'яті чи матеріальності рукопису, книжок чи будь-якої форми фіксації; далі, тому що вона єдина як і будь-яка подія, але придатна до повторення, зміни, відновлення; зрештою, тому що її пов'язано не лише з ситуаціями, які її викликають, і наслідками, які вона породжує, але водночас і за зовсім іншими правилами з висловленнями, які їй передують і слідує за нею" [21, с. 40–41]. Дослідник намагається виявити системні ознаки, інваріантні основи у мінливій, динамічній, надзвичайно розмаїтій царині висловлення. Описати висловлення, з його погляду, не означає ізолювати й охарактеризувати якийсь горизонтальний сегмент, але визначити умови, в яких здійснюється функція, яка надає низці знаків специфічного існування. Ця функція є відношенням до певної області об'єктів, грою можливих позицій для суб'єкта, елементом в полі співіснування, повторюваною матеріальністю. Опис висловлень звертається до умов існування різних значущих єдностей. "Висловлення, – робить висновок М.Фуко, – є одночасно невидимим і несхованим" [там само, с. 142–143].

Плідною спробою виявлення динамічно-складної сутності висловлення є звернення до його діяльній складової – мовленнєвого акту, класифікації мовленнєвих актів та аналізу їх структури. Так, Д.Л.Остін розрізняє акти локутивні, іллокутивні, перформативні, фатичні, ретичні і наголошує на існуванні певних правил, конвенційних процедур, які приводять до породження саме цього конкретного висловлення, а не іншого [11, с. 40]. Виділяючи в мовленнєвому акті передусім акт іллокутивний, який визначається п'ятьма головними категоріями і має дванадцять вимірів, Д.Серль розрізняє акти прямі і непрямі [27, с. 32, 40]. Розвиваючи теорію Остіна – Серля, сучасні дослідники наголошують на додержанні учасниками комунікативного обміну відповідних правил мовленнєвої поведінки. Мовленнєвий акт розглядається у такій перспективі як процес, за допомогою якого двоє чи декілька актантів, які мають спільний інтерес, проходячи етапи відповідно спрямованої до певної мети поведінки, обмінюються взаємообумовленою інформацією завдяки певному розташуванню багатоканальних знаків [23, с. 150]. Таким чином, конвенційні рамки мовленнєвого акту накладаються на намір мовця [16, с. 130–150], певним чином зумовлюють цілеспрямування та адресність акту [8, с. 171] в обмеженій часом і простором, суспільними, особистісними навіть фізичними параметрами ситуації спілкування, яка виступає основним обмежувальним контекстом мовленнєвої діяльності.

Яскравим прикладом принципу накладання рамок є теорія мовленнєвих жанрів М.Бахтіна. На думку вченого, "кожне окреме висловлення, звичайно, індивідуальне, але кожна сфера використання мови виробляє свої *відносно стійкі типи* таких висловлень, які ми і називаємо *мовленнєвими жанрами*" [1, с. 237]. Мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт є необхідною складовою суспільних ритуалів (Е.Гоффман), заснованих на обмежувальній системі правил та конвенцій (наприклад, конwersаційні максими Г.П.Грайса), які організують та структурують суспільне життя. Ритуалізацію та кодифікацію соціо-комунікативних практик, їх конвенційний і символічний характер пов'язано з **закріпленням, повторюваністю** семантичних, структурних, комунікативних ознак, когнітивних схем тощо. Так, запропонований М.Бахтіним поділ мовленнєвих жанрів на первинні і вторинні засновується на операції "окультуреного" закріплення побутової мовленнєвої діяльності. "Вторинні

(складні) мовленнєві жанри, – пише дослідник, – романи, драми, наукові дослідження всякого роду, великі публіцистичні жанри і т.п. – виникають в умовах більш складного і відносно високорозвиненого й організованого культурного спілкування (переважно письмового) – художнього, наукового, суспільно-політичного і т.п. У процесі свого формування вони вбирають у себе і переробляють різні первинні (прості) жанри, які склалися в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування. Ці первинні жанри, що входять до складу складних, трансформуються в них і набувають особливого характеру..." [там само, с. 239].

Повторюваність та закріплення є однією з основних умов формування концептуально-семантичних дискурсивних осередків, які функціонують як суспільні уявлення, набувають форми стереотипів, кліше і виявляються у формах універсалізації суспільного досвіду (паремії) або історично та суспільно обумовленої ідеологізації чи комерціалізації системи уявлень, зокрема у формі слоганів (політичних, рекламних, тощо). Таким чином, структура дискурсивних обмежень зумовлює та спрямовує **концептуально-семантичне центрування** (формування концептуально-семантичних осередків) та **інтерпретаційне фокусування** того чи іншого типу дискурсу. Так, наприклад, домінуючу роль відіграють концепти права, законності в юридичному дискурсі, процедури чи регламентації в адміністративному, влади в політичному. При цьому у кожному з цих типів дискурсу формується та діє власний інтерпретаційний фокус, через який відбувається надання цим концептам спеціалізованих смислів. Ця операція лежить в основі формування так званих референційно зумовлених (за М.Фуко) чи трансверсальних (за Д.Менгено) дискурсів або дискурсивних формацій, об'єднаних навколо певного концепту. До таких дискурсовизначальних концептів можна віднести так звані "ключові слова" певної доби, роль яких зумовлено значущістю певних явищ, подій, понять для суспільних практик, наукової рефлексії, філософської думки, літературної творчості даного періоду. Наприклад, такими сучасними дискурсотвірними концептами є концепти катастрофи та ризику, які набули особливої суспільної значущості та активно переосмислюються у ХХ–ХХІ ст.

Організація концептуально-семантичних осередків та інтерпретаційних фокусів лежать в основі **формування дискурсивних смислів**, яке можна представити як певним чином орієнтовану перспективу, у якій відбувається процес **смыслового розгортання**. Смысловое розгортання дискурсу засновано передусім на реалізації дискурсивних стратегій, які забезпечують процес смислотворення. Смысл розбудовується у кожній складовій, на кожному етапі комунікативного акту, утворюючи пучок можливих перспектив свого розгортання. Взаємоспрямовані дії мовців накладаються, розходяться, змінюють "смысловий напрям", розгалужуються і, в разі успішного обміну, призводять до вироблення спільного смислу, смислу, який поділяють усі учасники спілкування. Смысл є завжди величиною відносною – він є смыслом для когось відносно чогось у певній часово-просторовій локалізації, – але для того, щоб він міг стати спільним, є необхідним пошук певного моменту рівноваги у цій відносності. Цей пошук смыслової рівноваги завжди зумовлено інтеграційними процесами; він виявляється у наданні значущості як окремим компонентам комунікативного акту, так і цьому акту в цілому у певному дискурсивному просторі. Дискурсивні стратегії, які реалізують валоризаційні настанови даного типу дискурсу, спрямовано на актуалізацію та аксиологізацію концептуально-семантичних осередків дискурсу в його цільовій перспективі. Саме у цьому розгортанні відбу-

вається надання семантичному простору дискурсу мовно-комунікативного спрямування, закріплюються та/або трансформуються його семантичні домінуючі, відбувається символізація чи навіть міфологізація певних елементів дискурсу, як це нерідко відбувається у суспільно-політичних дискурсах різних епох (див., наприклад, дослідження цього феномену у працях Р. Барта).

Процес смислотворення поєднує формування смислу, властивого лише даному типу чи різновиду дискурсу, та надання даному дискурсу знакового характеру у певному соціумі, культурній, суспільно-історичній спільноті, формування загального семіотичного виміру дискурсу Семіологічні дослідження мови, які останнім часом набули великого поширення, були спрямовані на вивчення глибокого механізму породження смислу як нескінченного процесу семіотизації. Згідно такого підходу, знаковість мови не є чимось сталим, закріпленим у фонологічній, лексичній, граматичній її будові. Механізм означення засновано на глибокому процесі комунікації, тобто спілкування як обміну, пізнання, вказування, учасниками якого є людина, світ речей, світ абстракцій і уявлень, суспільних інституцій тощо. З погляду М.Хайдеггера, "мова не просто передає у словах і реченнях все очевидне і все сховане як те, що розуміється так-то і так-то, але вперше приводить до просторів розвертого суще як таке-то суще" [17, с. 306]. Означення розглядається як загальний принцип мовленнєвої діяльності, причому виявляється воно власне в процесі комунікації, у висловленні, дискурсі. "Те, що ми позначаємо як *надання смислу (significance)*, – зазначає Ю.Кристева, – є саме це безмежне і ніколи не завершене породження, це безперервне функціонування пульсацій до мовлення, до нього і через нього, до обміну та його протагоністів, до них і через них: до суб'єкта та його установ" [24, с. 15]. Цікавими є пошуки у такій дослідницькій перспективі нової інтеграційної складової одиниці смислу, зокрема заміна сучасними мовознавцями – праксематиками поняття *знака та лексеми* поняттям *праксеми*. Праксема виступає, з їх погляду, засобом продукування смислу як конфліктний процес між безмежністю і соціальним регламентуванням [19, с. 22]. Таким чином, формування смислу зумовлено різними праксами: маніпуляційними і технічними, суспільними та абстрактно концептуальними [28, с. 26]. Вважаємо, що смислова розбудова дискурсу є **проблемо-центричною** за своєю сутністю, адже саме розв'язання певної суспільно значущої проблеми, чи проблеми, актуальної для певної соціо професійної, етнічної групи, тощо, визначає основні параметри дискурсивної діяльності, ключові концепти, виступає інтеграційним стрижнем організації дискурсу та його продукування.

Наведені вище міркування та результати аналізу основних дискурсотвірних операцій, які забезпечують функціонально-смыслову єдність дискурсу та його конфігурацій, дозволяють зробити висновок про те, що ці операції утворюють організовану сукупність, систему функцій, яку ми позначили як дискурсотвірний інтегратор. Таке функціональне об'єднання цих операцій та забезпечення можливостей їх застосування засновано на інтеграційно спрямованих відношеннях *взаємозалежності* (які можна описати у термінах взаємообумовленості, взаємооберненості, інтеракції), *управління* (як керованості, спрямування, адресності мовленнєвої діяльності), *узгодження* (яке може виявлятися як ієрархічності, накладання, доповнення, тощо) як однопорядкових та однорівневих, так і різнопорядкових та різнорівневих компонентів дискурсу.

Таким чином, вибудовується перспектива дискурсологічних досліджень, зцентрована на вивченні принци-

пів, механізмів та форм інтеграції діяльнісно-прагматичних, семіотичних, власне мовних параметрів, які визначають структуру, системні ознаки, принципи функціонування складно-динамічних одиниць та їх конфігурацій в інтра-дискурсивній перспективі, а також у вимірах інтер- та екстрадискурсивному, останній з яких виводить дискурс до простору суспільних практик. Серед таких напрямків значний інтерес становить, на нашу думку, аналіз пролемоцентричності дискурсу.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1979. 2. Бахтин М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтин // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 308–317. 3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М.: Издательство иностранной литературы, 1955. 4. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – М.: Прогресс, 1989. 5. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Эмиль Бенвенист – М.: Прогресс, 1974. 6. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Юрген Габермас. – у кн.: Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С.287–325. 7. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. 8. Исследование речевого мышления в психолингвистике. – М.: Наука, 1985. 9. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 2002. 10. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / Антуан Мейе. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1938. 11. Остин Дж.Л. Слово как действие / Джон Лэнгшо Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.17. – М.: Радуга, 1986. – С.22–129. 12. Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. – М.: Прогресс, 1967. 13. Ромметвейт Р. Слова, значения и сообщения /

Рagnar Ромметвейт // Психолингвистика за рубежом. – М.: Наука, 1972. – С. 53–87. 14. Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности / Евгений Владимирович Сидоров. – М.: Наука, 1987. 15. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр. – К.: Основи, 1998. 16. Стросон П.Ф. Намерение и конвенция в речевых актах / Питер Фредерик Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1986. – Вып. 17. – С. 130–150. 17. Хайдеггер М. Исток художественного творения / Мартин Хайдеггер // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX - XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 264–312. 18. Bouquet S. Y a-t-il une théorie saussurienne de l'interprétation ? / Simon Bouquet // Cahier de praxématique. – № 33. Sémantique de l'intertexte. – 1999. – P. 17–40. 19. Bres J. Brève introduction à la praxématique / Jacques Bres // L'information grammaticale. – P. , 1998. – № 77. – P. 22–23. 20. Bronckart J.-P. Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme socio-discursif / Jean-Paul Bronckart. – Lausanne – P.: Delachaux et Niestlé, 1996. 21. Foucault M. L'archéologie du savoir / Michel Foucault. – P.: Gallimard, 1969. 22. Greimas A.-J. Du sens / Algirdas Julien Greimas. – P.: Editions du Seuil, 1970. 23. Kerbrat-Orecchioni C. Les interactions verbales. T. 1. Approche interactionnelle et structures de conversation / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – P.: Armand Colin, 1998. 24. Kristeva J. La révolution du langage poétique Julia Kristeva. – P.: Editions du Seuil, 1974. 25. Maingueneau D. Analyser les textes de communication / Dominique Maingueneau. – P.: Nathan, 2000. 26. Martinet A. Eléments de linguistique générale / André Martinet. – P.: Armand Colin, 1976. 27. Searle J.R. Sens et expression. Etudes de théorie des actes de langage / John Rogers Searl. – P., Editions de Minuit, 1982. 28. Siblout P. Signification du praxème nominal / Paul Siblout // L'information grammaticale. – P., 1998. – № 77. – P. 24–27. 29. Todorov T. La notion de la littérature et autres essais / Tzvetan Todorov. – P.: Editions du Seuil, 1987.

Надійшла до редколегії 27.09.11

РОМАНСЬКІ МОВИ

Г. Крючков, проф.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФРАНЦУЗЬКОГО ПИСЬМА

У статті висвітлено теорію французького письма з точки зору існування зв'язків між літерними та нелітерними знаками. Визначено, що теоретичні засади французького письма ґрунтуються на трьох взаємозалежних теоріях (теорія алфавіту, графеміка, орфографіка), кожна з яких має свій об'єкт дослідження та свою структурну одиницю: алфавіт – літера, графіка – графему, орфографія – орфограму.

Ключові слова: французьке письмо, теорія алфавіту, літера, графеміка, графема, орфографіка, орфограма.

В статті теорія французького письма досліджена з точки зору існування зв'язків між літерними та нелітерними знаками. Определено, що теоретические основы французского письма основываются на трех взаимосвязанных теориях (теория алфавита, графемике, орфографике), каждая из которых имеет свой объект исследования и собственную структурную единицу: алфавит – буква, графика – графема, орфография – орфограмма.

Ключевые слова: французское письмо, теория алфавита, буква, графемика, графема, орфографика, орфограмма.

The paper discusses the theory of the French writing system in light of the correlation that exists between alphabetic and non-alphabetic characters. Moreover, we determined that the theoretical background of the French writing system is based on three interrelated theories (the alphabet theory, graphemics, orthography). Specifically, every theory has its research object and a structural unit: alphabet – letter, graphemics – grapheme, orthography – orthogram.

Key words: French writing system, the alphabet theory, letter, graphemics, grapheme, orthography, orthogram.

Як відомо, теоретичні засади алфавітного письма базуються на відповідних рівнях організації його системи. Вперше існування трьохрівневої організації системи письма – алфавіту, графіки, орфографії – було визначено понад сто років тому І.О. Бодуеном де Куртене [2], але в сучасному мовознавстві не припиняються дискусії щодо кількості рівней та їх якісного розрізнення. Саме цим пояснюється інтерес мовознавців до графічної форми мови та поява наприкінці минулого століття двох нових розділів лінгвістики: графеміки та орфографіки [3; 4].

Найменше суперечок виникає при визначенні алфавіту, його теорії та базової одиниці. Вже чітко розроблено теорію російського алфавіту [5]. У будь-якій дефініції звуко-літерного алфавіта простежується його основна одиниця – літера. Сучасна французька мова використовує літери латинського алфавіту. Це не суперечить системам графік на латинській основі, а також міжнародній фонетичній транскрипції. Ця обставина сприяє оволодінню як письмовою, так і усною формами французької мови та забезпечує таким чином практичну потребу великої кількості людей, які вивчають іноземну мову.

Літери французького алфавіту з часом зазнали певних змін у написанні складових елементів. Сучасну конструкцію всіх знаків французького алфавіту на прикладі великих літер прямолінійного шрифту можна представити за допомогою невеликої кількості графів. Термін "граф" позначає конструктивний елемент літери, а також основної структурної одиниці графіки – графемі. Преважна кількість літер будується за допомогою лише трьох графів: древка, тобто великої вертикалі (B, D, E, F, H, I, J, K, L, M, N, P, R, T, U), великої діагоналі (A, N, V, W, X, Y, Z) та великої горизонталі (A, E, F, H, L, T, Z). Решта графів використовується у невеликій кількості літер: великий зімкнутий овал (O, Q), великий незімкнутий овал (C, D, G), малий зімкнутий овал (B, P, R), малий незімкнутий овал (J, S, U), мала горизонталь (E, F, G), седій (Q, Ç). Акценти не вживаються, як правило, над великими літерами французького алфавіту. Однак, навіть інколи вжиті вони завершують опис літери-графемі. До акцентів належать такі знаки: крапка (i), дві крапки – трема (ä, ë, î, ö, ù, ü), акут (é), гравіс (è, à, ù), циркумфлекс (â, ê, î, ô, û), тильда (ã, ñ). Інакше кажучи, акцент може виконувати функцію графа,